

ԱՆՆԱ ԾԻՐԱՆԱԾԻՆ. ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆ

2016 թվականի աշնանը «Հայաստան» հրատարակչությունը հայերեն թարգմանությունում լույս է ընծայել ուկրաինացի ականավոր պատմաբան Ն. Նիկիտենկոյի¹ «Աննա Միրանադինը»² գեղարվեստական ռոմով շարադրված պատմագիտական ուսումնասիրությունը, որը նվիրված է Ռուսիո քրիստոնեության ընդունման 1025-ամյակին: Սլավոնական միջավայրում սա առաջին լուրջ անդրադարձն է հայ նշանավոր գործիչ, Բյուզանդիայի արքայագուստր Աննա Մակեդոնացու պատմական գործունեությանը:

Մենք ավանդաբար հեռացնում ենք մեզ Բյուզանդական կայսրությունից՝ ընդունելով այն որպես Հայաստանի դեմ պատերազմող երկիր: Սակայն, շատերի կարծիքով, արդեն ութերորդ դարի երկրորդ կեսից Բյուզանդիան թե՛ բնակչության մեծամասնությամբ, թե՛ կառավարող իշխանությամբ ավելի շատ հայկական էր, քան հունական. ընդ որում հայազգի բյուզանդական մեծամեծներից ոմանք ծանրակշիռ դեր են խաղացել համաշխարհային պատմության ընթացքում: Նշված ժամանակաշրջանից Բյուզանդիան դառնում է մեր ժողովրդի գոյության մի մասը, որը մենք անտեսելու իրավունք չունենք:

«Այն հայերը, որ պաշտօնապէս Բիւզանդիոնի կայսր կը ճանչցուին պատմութեան մէջ, եւ որոնք միայն մուտ կը գործեն ցանկերու եւ ժամանակագրութեանց մէջ երկոտասան են»³: Տեղին ենք համարում հիշել, ասենք՝ Մորիկին (583—602), Վարդանին (711—713 թթ.)⁴, նրան հաջորդել են Անաստասիոս Բ. (713—715 թթ.) եւ Թեոդոս Գ. (715—717 թթ.), ավելի

¹ Նադեժդա Նիկոլայի Նիկիտենկո, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ուկրաինայի մշակույթի վաստակավոր գործիչ: 1977 թվականից աշխատում է «Կիևի Սոֆիա» ազգային արգելոցում: Ուսումնասիրում է Սոֆիայի տաճարն իբրեւ ճարտարապետության եւ արվեստի ականավոր հուշարձան, հոգեւոր մշակույթի գլուխգործոց եւ պատմական եզակի արժեք: 26 գրքի եւ ավելի քան 300 հոդվածի հեղինակ է:

² Արքայակերտից մինչեւ Կիև: Աննա Միրանադինը: Իմաստուն, թե՛ Անիծյալ: [Պատմագիտ. աշխ.] / Ն. Ն. Նիկիտենկո, Թարգմ.՝ Վ. Վ. Մադոյան, «Հայաստան» 294 էջ:

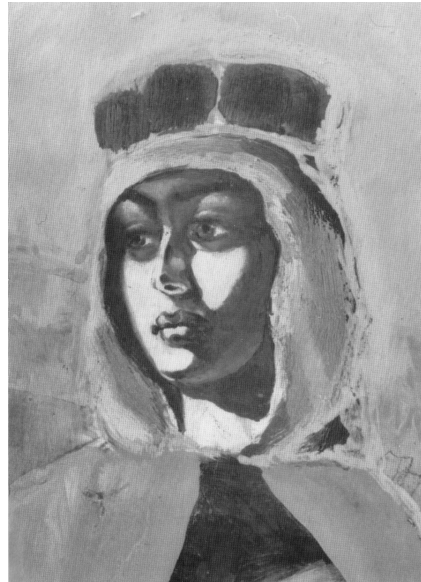
³ Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ, Հայ կայսեր Բիւզանդիոնի, հտ. Ա., Վենետիկ, 1905, էջ 20:

⁴ Փիլիպպիկոս Վարդան Մամիկոնյան:

ուշ (813—825) թթ. բյուզանդական թագուհի է Լեոն Ե.⁵ (իր օրոք ձուլված ոսկե դրամները ներկայումս պահվում են Աթենքի՝ Բյուզանդական թանգարանում: Հույն եւ սլավոնական պատմիչները նրան անվանում են հանցագործ, քանի որ, ոմանց կարծիքով, նա ձգտել է հայ (կամ առաքելական) քրիստոնեության դրույթները տարածել ողջ երկրում) Լեոն Զ. Իմաստասեր (886—312) եւ այլն:

Թ. դարի կեսից կայսերական գահն անցնում է հայերին, հայկական Մակեդոնյան արքայատոհմին (կոչվում է Մակեդոնյան՝ հարստության հիմնադիր՝ Բարսեղի ծննդավայրի ականարկությանմբ)՝ մինչեւ տասնմեկերորդ դարի կեսերը, որից հետո Բյուզանդիան կտրուկ անկում է ապրում սկսելով իր ընթացքը դեպի մայրամուտ:

Ի թիվս այլ հանգամանքների հաճախ անկման սկիզբն աղերսում են արքայադուստր Աննայի անվանը, որը եղել է բյուզանդական հայ թագավորներից մեկի՝ Ռոմանոս Բ. դուստրը եւ փոքր տարիքից հայտնի է եղել իր հմայքով եւ գեղեցկությամբ: Աննան տակավին հինգ տարեկան էր, երբ 968 թվականին գերմանական կայսր Օտտո Ա. պատվիրակություն էր ուղարկել՝ Աննայի ձեռքը խնդրելու: Հիշենք, որ բյուզանդական կայսրերի հետ բարեկամանալը միջին դարերում նշանակում էր օգոստոսափառ թագավորական տոհմը դասվել: Ուստի շատերն էին ձգտելու Աննայի փառքին ու հմայքին: Եւ այսպես՝ Աննան ընդամենը հնգամյա՝ ծաղիկ հասակում էր, հինգ տարեկան էր, սակայն արքայադուստր էր, ամենաերեւելի տոհմի զավակ, ուստի ո՞վ էր Գերմանիայի կայսրը, որ սիրտ առներ հավակնելու հայ արքայադստեր ձեռքին: Պատվիրակությունը վերադարձել է ձեռնունայն: Մի քանի տարի հետո Օտտոն իր երազանքը փորձել է իրականացնել իր որդու համար, սակայն տասն օր քաղաքի

Իշխանուհի Աննան (ըստ Կիեվի Սուրբ Սոփիայի որմնանկարների): Նկ. Վ. Իսակով

⁵ Հայտնի է նաեւ Հայ, Հայկազն կամ Արծրունի մականուններով:

արվարձաններից մեկի պանդոկներում տառապելուց հետո պատվիրակությունը ծարավ վերադարձել է հայրենիք: 967 թվականին նույն պատվին են արժանացել Ֆրանսիայի կայսր Ռոբերտ Բ. խնամախոսները: Ու թերեւս կարելի է կարծել, որ արքայադուստր Աննան հիրավի ծնված է եղել հրաշագործության համար: 987 թվականին Հին Ռուսիայի իշխան Վլադիմիրը, լսելով Աննայի մասին եւ փափագելով բարեկամանալ բյուզանդական կայսրերի հետ, խնամախոս է ուղարկել Կոնստանդնուպոլիս, կայսր Բարսեղ Բ.: Աննայի եղբոր մոտ, որն իր ունեցվածքով եւ հարստությամբ մարդկության պատմության մեջ 3-րդ տեղն է դասվում մի շարք պատմաբանների հաշվարկներով:

Իր պարագային Աննային տա՛լ մի վայրենի, կռապաշտ իշխանի, որն արդեն իսկ մի քանի կին ուներ եւ ըստ ռուսական տարեգրությունների՝ հիսուն հարձ: Բարսեղը մոլեգնել էր միայն այդ մտքից, բայց... պատմության ընթացքն անքննելի է... Արաբների եւ արեւելյան վայրի ցեղերի հարձակումների պայմաններում Բարսեղն ստիպված էր հզոր բարեկամ որոնել, եւ ռուս իշխանն այդպիսինն էր, մանավանդ որ Բյուզանդիայում այդ ժամանակ ծառայում էր գրեթե հինգ հազար ռուս զինվոր: Այո՛, սա 988 թվականի սկիզբն էր, այն թվականի, որը պաշտոնապես ընդունված է իբրեւ Ռուսիայում քրիստոնեության ընդունման տարի:

Ըստ ռուսաց Լավրենտյան տարեգրության՝ ռուս իշխանն այդ շրջանում նոր կրոն է որոնելիս եղել եւ ժողով է հրավիրել՝ երեք կրոնների ներկայացուցիչների փաստարկները լսելու համար: Հրեան մերժվել է անմիջապես, իսկ քրիստոնյա եւ մահմեդական հոգեւորականների ասածները լրջորեն հետաքրքրել են իշխանին, սակայն նա հայտնվել է անելանելի վիճակում. քրիստոնեական կարգով Վլադիմիրն իրավունք ուներ ընդամենը մեկ կին ունենալու. հանգամանք, որ իշխանի առաջին մտատանջությունն էր՝ «մարդն աշխարհից ի՞նչ է տանելու», իսկ մահմեդականության պայմաններով պետք է հրաժարվեր ոգելից խմիչքից (մարդն ինչո՞ւ է լույս աշխարհ գալիս): Երկար խորհելուց հետո՝ իշխանը գերադասել է խմիչքը: Իսկ իրականում... Իրականում, ըստ ուկրաինական աղբյուրների եւ ժամանակակից գիտնականներ Ն. Նիկիտենկոյի, Ի. Գայուկի եւ այլոց ուսումնասիրությունների, Բյուզանդիայում Վլադիմիրին կտրուկ պայման է առաջադրվել. Աննայի հետ ամուսնանալու համար երկիրը կնքել Փրկչի խաչով: Պայմանն ընդունվել է անմիջապես, եւ Վլադիմիրը խաչի զորությանն է արժանացել 989 թվականի մայիսի 12-ին՝ Ղրիմի

խերսոնես քաղաքում, բյուզանդական գաղութներից մեկում, ուր եկել էր Աննային դիմավորելու:

Բոլոր ռուս գիտնականների համոզմամբ Ռուսիայի՝ քրիստոնեության ընդունումը փրկություն էր երկրի համար: Ռուսիան մկրտվեց, իր իշխանից անմիջապես հետո, եւ ժողովուրդը Վլադիմիրին անվանեց այնպես, ինչպես չի անվանել եւ ոչ մեկին՝ Կարմիր (Սքանչելի) Արեւ⁶: Նա առաջին ռուսն է, որը դասվել է ռուսական սրբերի շարքը: Աննայի զավակները՝ Բորիսը եւ Գլեբը, որոնք Բյուզանդական գահի միակ թագաժառանգներն էին (Բարսեղ Բ. ամուսնացած չի եղել) նույնպես սրբադասված են: Ըստ ռուս պատմահայրեր Վ. Տատիշչեւի եւ Ս. Սոլովյովի՝ այս իշխանագուհիները մոր ազդեցությամբ քրիստոնեական մարդասիրություն են դրսևորել իրենց խորթ եղբայր՝ Յարոսլավի հանդեպ, որ խարդավանքով ու խաբեությամբ սպանել է գահաժառանգերին: Տեղին է նկատել, որ Ն. Կարամզինի համառ ջանքերով այս Յարոսլավն արդի պատմագրության էջերում հանդես է գալիս ոչ թե իր արժանի՝ Անիծյալ կոչումով, այլ, չգիտես ինչու, Խմաստուն է հորջորջվում: Ենթադրվում է, որ Աննայի դուստրերից մեկը՝ Մարինա Դոբրոնեգան է՝ Լեհաստանի կայսր Կազիմիր Ա. կինը, իսկ երկրորդ դուստրը՝ Ֆեոֆանան՝ Նովգորոդյան պոսադնիկ (քաղաքագլուխ) Օստրոմիրի կինը, որը պատվիրել է հայտնի Օստրոմիրյան ավետարանը՝ ռուսական գրության պահպանված ամենահին հուշարձանը: Վլադիմիրը, գտնվելով կնոջ մոգական ազդեցության ներքո, բազմաթիվ եկեղեցիներ ու վանքեր է կառուցել Հին Ռուսիայում, որոնցից լավագույնը Կիևյան Սուրբ Սոֆիան է, որի պատերին պահպանվել են հայ արքայադստեր պատկերները:

Մեր հասարակությունը մեծ ոգեւորությամբ է ընդունում ուկրաինական գիտնականների եւ ուղղափառ հոգեւորականների ճիգերը վերականգնելու պատմական ճշմարտությունը. Աննային, որը դարձել է Ռուսիայում քրիստոնեության ընդունման գլխավոր շարժառիթը, նույնպես դասել Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու սրբերի շարքը: Ինչպես գրում է Անդրեյ Շիպովալովին իր «Կիևյան Ռուսիո հայերի անգին ընծան» աշխատության մեջ⁷, «ամեն անգամ, երբ ձեր քաղաքի փողոցներում հայ կհանդիպեք, նայեք նրա աչքերին: Հավաստիացնում եմ՝ դուք կտեսնեք Աննա Հայուհուն, որ մկրտել է Ռուսիան»:

⁶ Владимир Красное Солнышко.

⁷ А. ШИПОВАЛОВ. Бесценный дар армян Киевской Руси... *տե՛ս* <http://www.nashasreda.ru>

Ն. Նիկիտենկոյի գիտարկվող աշխատությունը թարգմանվել է առաջին հերթին հայերի գերը համաշխարհային պատմության մեջ ընդգծելու համար: Ինչքան էլ ռուսական աղբյուրները պնդեն, թե Բարսեղ Բ. ստիպված էր համաձայնել բարբարոս իշխան Վլադիմիրի եւ իր սիրեցյալ քրոջ ամուսնությանը, եւ որ դա Բյուզանդիո հռչակավոր կայսեր համար պարտադրված քայլ էր, պսակի հիմնական պայմանը մեկն էր՝ Ռուսիայի քրիստոնեացումը, որն այդ ժողովրդի պատմության մեջ բոլոր աղբյուրների եւ գիտնականների տվյալներով ամենանշանակալից իրադարձությունն է: Բացի դրանից՝ հեղինակը վկայում է, որ նաեւ անգլիական, լեհական, գերմանական թագավորների արյան մեջ կան հայկական հյուլեններ, որոնք գուցե մի օր կբարձրաձայնեն իրենց մասին:

Մյուս կողմից ներկա աշխատությունը ցույց է տալիս հայ ընթերցողին, թե ինչպես է ձեւավորվել ռուսական կայսրությունը եւ ինչ բնավորության ու կամքի մարդկանց շնորհիվ: Ինչպե՞ս է պատահել, որ մի շարք ժողովուրդներ հիմնել են իրենց ինքնուրույն, անկախ պետականությունը, իսկ մեր ժողովուրդը մինչ այսօր ստիպված է ազատագրական պայքար մղել: Իրոք դա մեր պառակտումների հետեւանքն է, թե՞ պատմության քմահաճույքը: Ռուսաստանն իրատեսորեն ընկալելով իբրեւ աշխարհի հզոր գերտերություններից մեկը եւ ելնելով քննության առարկա գրքի բովանդակությունից՝ անդրադառնանք այդ երկրի կազմավորման սկզբունքային մի քանի հիմնահարցի:

Սկսենք Վլադիմիր Կարմիր Արեւից՝ Աննայի ամուսնուց, որին արեւելյան սլավոնական ժողովուրդները համարվում են իրենց ողջ պատմության ամենամեծ իշխան: Իբրեւ առաջնային յիշենք, որ հենց միայն գրքում զետեղված փաստերն այս մարդու մասին ահ ու սարսափ են առաջացնում: Դժվար է խոսել ռուս առաջին սրբի մասին եւ պատկերացնել, որ նա սպանել է իր հարազատ եղբորը՝ գեղեցկուհի կնոջը տիրանալու համար: Ընկալելի է, որ այդ կինն ունեցել է բացարձակ հմայք եւ գեղեցկություն, ինչի պատճառով բյուզանդական վանքից Սվյատոսլավն առեւանգել է նրան՝ ավագ որդու համար: Ն. Նիկիտենկոյի վկայությամբ այդ կինը եղել է Հովհաննես Չմշկիկի ազգականը, այսինքն՝ հայկազն, բայց աղբյուրներում հույն է համարվում, քանի որ ռուսներն այն ժամանակ, թերեւս, հայ չեն ճանաչել: Բայց մեզ համար դա չէ կարեւորը: Կարեւորն այն է, թե ինչպե՞ս կարելի է բնութագրել նման պատճառով եղբայրասպան դարձած մարդուն:

Երբ Վլադիմիրը ցանկացել է ամուսնանալ Պոլոցկի իշխանադուստր Ռոզնեդայի հետ եւ ստացել մերժում, նա գրավել է քաղաքը, ծնողների աչքի առաջ բռնաբարել աղջկան եւ հետո աղջկա աչքերի առջեւ սպանել նրա հորն ու երկու եղբայրներին: Նույն հաշվեհարդարը նա իրականացրել է Խերսոնեսի քաղաքապետի եւ նրա դստեր հետ: Թե ինչ կյանք է վարել նա մինչեւ Աննային կնություն առնելը, սարսուռով են պատմում ռուսական բոլոր տարեգրությունները, հետեւաբար նաեւ դրանցից օգտված Ն. Նիկիտենկոն: Միթե պատմությունը կերտում են միայն նման արնախում մարդիկ:

Սակայն Վլադիմիրն իր ժողովրդի համար կատարել է մի սրբազան քայլ, որն ավելի հզոր է, քան իր բոլոր չարագործությունները: Նա մկրտել է երկիրը եւ ամեն ինչ արել Ռուսիայի հզորացման համար: Ինչպես նման դեպքերում նշում են, իշխանի բարի գործերն Ահեղ դատաստանին գերակշռելու են չարին: Գուցե Աստված այդ դատաստանը տալիս է ժողովրդին, եւ ժողովուրդն է իր պատմության ընթացքում հայտարարում իր գերագույն վճիռը:

Վլադիմիրն ուզում էր ունենալ հզոր երկիր եւ այդ պատճառով նույն իրավական դաշտում է պահել իրեն հպատակ բոլոր իշխաններին: Երբ նրա որդին՝ Յարոսլավը, որին նվիրված է նշված աշխատության երկրորդ մասը, հրաժարվել է նախասահմանված հարկերը վճարել կենտրոնական իշխանությանը (այսինքն՝ հորը), Վլադիմիրը պատրաստվել է զորք ուղարկել որդու դեմ՝ խռովությունը խեղդելու համար: Նա ռուս առաջին արքան էր, որ պետականությունը դասեց ամեն ինչից վեր: Դարեր անց նույն գաղափարով Ռուսաստանը կայսրության վերածեց Պետրոս Ա., որ ի սեր հայրենյաց կախաղան բարձրացրեց նաեւ իր միակ, թագաժառանգ որդուն:

Դժվար է հիմա՝ մեկ հազարամյակ անց, երբ հայտնի է պատմության ընթացքը, դատել մեծ իշխանի մասին: Բացի նրանից, որ նա վայրենի Ռուսիան դարձրեց Բյուզանդական կայսրության, քաղաքակրթության, մշակույթի ժառանգորդ, նա ձգտում էր խաղաղության՝ ընկալելով դրա դերը պետության զարգացման գործում: Նա փորձել է բարեկամական հարաբերություններ հաստատել բոլոր հարեւանների հետ: Այդ են վկայում նրա որդիների ամուսնությունները՝ հարեւան տիրակալների դուստրերի հետ:

Սակայն նա թույլ է տալիս նույն սխալը, որը թույլ է տվել շեքսպիրյան Լիր արքան: Նա բաժանում է երկիրը իր բազմաթիվ տարբեր կանանցից

ծնված որդիների միջեւ՝ սրանով իսկ սկիզբ դնելով երկպառակությանը: Իր երկրորդ սխալ քայլը Բորիսի թագադրումն էր: Ըստ ամենայնի նա թագը պետք է իբրեւ ժառանգություն հանձներ կամ ամենահզոր որդուն, կամ ավագին, ինչպես դա ընդունված էր այն դարաշրջանի եւրոպական միապետություններում: Իսկ նա ժառանգորդ դարձրեց իր սիրած որդուն, որ արժանի բարձրության վրա չգտնվեց եւ ինչ-որ փոքր հողակտորների համար պատերազմ սանձագերծեց ընդդեմ Յարոսլավի: Վերջինս իր հերթին պայքարի մեջ ներքաշեց օտարերկրացի վարձկաններին, բախտի բերմամբ հաղթող դուրս եկավ, ոչնչացրեց իր հոր մնացյալ ամբողջ արու սերունդը (եթե Վլադիմիրը մի եղբորն էր սպանել, Յարոսլավն սպանեց բոլորին եւ այս առումով իսկապես ապացուցեց, որ հոր «արժանի» զավակն է): Նա դարձավ Ռուսիայի միակ տերն ու տիրակալը: Ինչպես համոզիչ կերպով շարադրում է Ն. Նիկիտենկոն, ի վերջո թագը մնացել է հզոր Վլադիմիրի ամենակծծի, ամենաթույլ եւ ամենաանբան ժառանգին, որ, ինչպես նկատել ենք, Ն. Կարամզինի «օրհնության» պատմագիտության էջերում հանդես է գալիս որպես Յարոսլավ Խմաւառուն, չնայած մեր հեղինակի կարծիքով նա առաջին հերթին Անիծյալ է:

Հատկանշական է, որ իր գործունեության դառն ծանրությունն զգացել է նաեւ Յարոսլավը եւ սրբերի շարքն է դասել Բորիսին ու Գլեբին, տարեգրություններից վերացրել բոլոր հիշողություններն իր եւ եղբայրների միջեւ կատարվածի վերաբերյալ՝ մեղքը բարդելով ավագ եղբոր՝ Սվյատոպոլկի խղճին: Ինչպես միշտ՝ պատվիրատուն է որոշել պատմական իրադարձությունների գրանցումն ու մեկնաբանությունը: Սակայն չմոռանանք, որ առաջինը Բորիսն է ոտնձգություններ արել Յարոսլավի իշխանության դեմ...

Յարոսլավը շարունակել է հոր քաղաքականությունը քրիստոնեության խորացման, ամրապնդման գործում, ընդլայնել է Կիևը, բարեկամական հարաբերություններ է հաստատել հարեւան պետությունների հետ: Նա երկիրը պահել է միասնական, ժառանգության է տվել ավագ որդուն, փորձել է ստեղծել ընդհանուր տնտեսվարման կարգ, ինչի շնորհիվ, այլեւայլ հեղինակների համոզմամբ «ահեղ դատաստանին իր բարի գործերի նժարն ավելի ծանր է լինելու...»: Մեծ խրատ եւ ուսանելի օրինակ երկրագնդի տիրակալների համար:

Դիտարկվող աշխատության տեսանկյունից կարելի է ասել, որ ռուսական գերտերության ակունքներում եղել են վիկինգները, որոնք եւ

ստեղծել են ուսու պետականության կմախքը ու ժէ. դարի սկզբին ժառանգության տվել Ռոմանովներին: Ռյուրիկովիչները չէին խզում իրենց հարաբերությունները նախնիների հետ եւ հարկ եղած դեպքում անմիջապես օգտվում էին նրանց աջակցությունից: Միայն վիկինգների օգնությամբ Յարոսլավը կարողացել է վերացնել իր եղբայրներին եւ հաստատել իր ուստրերի իշխանությունը ողջ Ռուսիայի տարածքում: Իրողությունը կարելի է մեկնաբանել նաեւ այլ կերպ: Փաստորեն մինչեւ Բաթուխանի արշավանքը ուսական քաղաքական հարցերը լուծվել են Սկանդինավիայում՝ ռուս կոչվող ցեղի (որից ծագում է Ռուսաստանի անվանումը) հզորների կամքով, որոնց հետ կապը եղել է երկար, եւ Ռուսիայի տիրակալները չեն մոռացել իրենց նախնիների ո՛չ լեզուն, ո՛չ բարեկամությունը: Այսինքն՝ օտարների միջամտությունը Հին Ռուսիայի պետականության մեջ եղել է միշտ, սակայն հօգուտ երկրի եւ նրա իշխանության:

Քննարկվող գրքում կա եւս մեկ խրատ պատմության անաղարտության մասին: Ինչքան էլ փորձեն տիրակալները թաքցնել իրենց հանցագործություններն աշխարհից, ճշմարտությունը միշտ հաղթում է, թեկուզ եւ տասնյակ դարեր անց:

Գրքում փորձ է արվել հայ ընթերցողին փոխանցել Ն. Նիկիտենկոյի տեսակետն ամենայն մանրամասնությամբ: Միակ շեղումը, որը կրում է ոչ բովանդակային բնույթ, այն է, որ հեղինակը նկարագրել է իր երկրի շրջադարձային պահերից մեկը, իսկ թարգմանիչը շարադրանքի կառուցվածքում փորձել է ընդգծել հայ ժողովրդի սկզբունքային լուծման մեզ բարեկամ երկրի այդ շրջադարձի մեջ, չնայած Ն. Նիկիտենկոն եւս ուշադիր է մեր ժողովրդի հանդեպ ու ամենայն սիրով եւ ականառու ականածանքով նշում է հայերի դերը Բյուզանդական կայսրության հզորացման անցողարձերում: Վերջինիս կապակցությամբ նոր ուժով է հնչում դարերով մեզ տանջող հարցը. արդյո՞ք մեր ժողովուրդն ի վիճակի էր արդեն միջին դարերում անկախություն ձեռք բերել եւ լրացնել հզորների շարքը: Ընթերցելով պրոֆեսոր Ն. Նիկիտենկոյին՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ, ըստ էության, այդ ուժը եղել է, սակայն աշխատել է հօգուտ օտարների: Հունական ողջ տարեգրությունը վկայում է, որ սկսած Թ. դարից Բյուզանդիայի քաղաքական կյանքում վճռորոշ դերը խաղացել են հայերը: Եւ միայն կարելի է զարմանալ, թե ինչից ելնելով էին հայ ֆեոդալները իրենց հոռմեացիների հետնորդ համարում եւ կոտորում իրար Բյուզանդիայի գահի շուրջ: Հայերից բաղկացած բանակը հայ զորավարի ղեկա-

վարություն (լինի դա Լեւոն Ե., Նիկեփորոս Փոկաս, թե նրա մորաքրոջ որդին՝ Հովհաննես Զմշկիկը, թե Բարսեղ Բ....) ճնշում էին արաբներին հարավում, իսկ եւրոպական վայրի ցեղերին՝ հյուսիսում, երբ այդ ուժը պետք է աշխատեր հանուն մեր հայրենիքի: Հունական աղբյուրները որոշ բյուզանդահայ զորավարների անունները նաեւ նշում են հայերեն, օրինակ՝ «Մլեր Մեճճ», ինչը, թերեւս, կարող է առիթ տալ ենթադրելու, որ Բյուզանդիայի արքունիքում Թ.—ԺԳ. դդ. գիտեցել են հայերեն, չնայած գրավոր լեզուն եղել է հունարենը: Ասվածի անուղղակի ապացույց, թերեւս, կարելի է համարել նաեւ այն, որ մակեդոնական արքայատոհմի հիմնադիր փառապանծ կայսր Բարսեղ Ա., ժամանակագրությունների տվյալներով, մինչեւ իր կյանքի վերջը չի կարողացել ամբողջությամբ տիրապետել հունարենին. հիմնականում խոսել է հայերեն: Պատմության վկայությամբ, հայերն իրենք իրենց զուր են հռոմեացիների ժառանգորդ ճանաչել. Հունաստանում կան հիշողություններ եւ արձաններ՝ նվիրված բոլոր բյուզանդական կայսրերին, բացի... ազգությամբ հայ կայսրերից, չնայած Բյուզանդիան իր հզորության գագաթնակետին է հասել հենց նրանց օրոք:

Օտարները հայազգի հզոր թագավորներ շատ են ունեցել: Վրաստանի միասնական պետությունը ձեւավորվել է Աշոտ Բագրատունու ճիգերով՝ առաջին ամենայն վրաստանի թագավորի, որի հետեւորդները, դառնալով Բագրատիոնի, պահեցին այդ երկրի անկախությունը մինչեւ ԺԹ. դարի վերջը: Օտարերկրյա վերջին կայսրը, որ հայկական արմատներ ուներ, թեկուզ արդեն մոռացության մատնված, պարսից շահ Մոհամմադ Ռեզա Փեհլեւին էր՝ Պահլավունյաց տոհմից, որին գահազրկեց 1979 թվականի պարսկական հեղափոխությունը: Այս ամենը, լավագույն դեպքում, հպարտանալու առիթ է տալիս, սակայն ո՛չ ավելին: Ինչպես տեսնում ենք, առավել արդյունավետ կլիներ, եթե օտարերկրացիները ստեղծեին հայկական պետությունն այնպես, ինչպես դա տեղի է ունեցել Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Վրաստանում: Ինչ է սա. իմաստուն անհաջողություն, թե՛ անիծյալ ճակատագիր:

Ինչ գաղափարների շուրջ կարող էր համախմբվել հայ ժողովուրդը: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ դրանք կարող են լինել հավատքը, թագավորը, հայրենասիրությունը (Ռուսաստան), օրինականությունն ու հարստությունը (ԱՄՆ), ազգային պատիվն ու օրինականությունը (Ճապոնիա), իմաստությունն ու օրինականությունը (արդի Զինաստան) եւ

այլն: Օրինականության բացակայությունը ժամանակ առ ժամանակ ցնցում է Ռուսաստանն ու իր համախոհներին: Մարդկության անցած ուղին ցույց է տալիս, որ օրինականության բացակայության դեպքում ոչ մի երկիր ապագա չունի: Հուսանք, որ մեր երիտասարդ երկիրը ապագա կունենա եւ մի օր կհասնի օրինականության նավահանգիստ: Եւ դիմելով աշխարհի ներկա իշխանավորներին՝ կուզենայինք խոսքն ավարտել այնպես, ինչպես ավարտում է իր գիրքը պրոֆեսոր Ն. Նիկիտենկոն. «Խնչ օգուտ ունի մարդ իր ողջ շարժարանքից, որ տանջվում է արեգակի ներքո: Սերունդ է գնում, սերունդ է գալիս, բայց երկիրը մնում է հավերժ»: Ու դարձյալ. «Արդ, ծածուկ բան չկա, որ չհայտնվի, եւ գաղտնի բան չի եղել, որ ի հայտ չգա» (էջ 47):

ՎԱՀԱՐՇԱԿ ՀՆՁԱՅՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

16.02.2023

